

Grzegorz Baziur

HARCERSTWO POLSKIE NA ZIEMI GRODZIŃSKIEJ

HARCERSTWO POLSKIE
NA
ZIEMI GRODZIŃSKIEJ

Grzegorz Baziur

HARCERSTWO POLSKIE NA ZIEMI GRODZIŃSKIEJ

Kraków

Grzegorz Baziur

Małopolska Uczelnia Państwowa im. rotmistrza Witolda Pileckiego w Oświęcimiu

 <https://orcid.org/0000-0001-6652-8981>

 grzegorz.baziur@mup.edu.pl

© Copyright by Grzegorz Baziur and Księgarnia Akademicka, 2024

Recenzent

prof. dr hab. Joanna Januszewska-Jurkiewicz

prof. dr hab. Piotr Niwiński

Opracowanie redakcyjne

Joanna Cieślik

Projekt okładki

Lesław Sławiński

ISBN 978-83-8368-039-2 (druk)

ISBN 978-83-8368-097-2 (PDF)

<https://doi.org/10.12797/9788383680972>

Na okładce wykorzystano przedwojenną fotografię Grodna, domena publiczna

Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Edukacji i Nauki
w ramach Programu *Doskonała Nauka II*

Małopolska Uczelnia Państwowa
im. rotmistrza Witolda Pileckiego
w Oświęcimiu

 Ministerstwo
Edukacji i Nauki

 **Doskonała
Nauka**

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43

e-mail: publishing@akademicka.pl

<https://akademicka.pl>

SPIS TREŚCI

WSTĘP	9
Uwagi wprowadzające	9
Cel, przedmiot i zakres badań	11
Stan badań nad harcerstwem grodzieńskim w kontekście historycznym i geopolitycznym	13
Metodologia badań	19
Charakterystyka źródeł	21
Struktura monografii i ważniejsze pozycje wykorzystane w opracowaniu	26
 Rozdział I	
GRODNO – MIASTO POGRANICZA I JEGO ZWIĄZEK Z POLSKĄ	
DO 1939 ROKU	39
1. Zarys historii Grodna i jego związków z Polską do 1918 r.	39
2. Społeczne uwarunkowania działalności harcerstwa w Grodnie i pow. grodzieńskim. Charakterystyka społeczeństwa Grodna i jego życia gospodarczego	52
3. Polskie szkolnictwo i oświata na Grodzieńszczyźnie. Współpraca Związku Harcerstwa Polskiego z polskimi instytucjami i organizacjami społecznymi	72
4. Współpraca środowiska harcerskiego w Grodnie z garnizonem Wojska Polskiego i rodzinami wojskowych. Sprawa wychowania obronnego	81
5. Problemy w relacjach narodowościowych na Grodzieńszczyźnie i kwestia umacniania polskości na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej	101

Rozdział II

POWSTANIE HARCERSTWA W GRODNIE I POCZĄTKOWY

OKRES JEGO DZIAŁALNOŚCI W LATACH 1917–1920	117
1. Okoliczności powstania harcerstwa polskiego w Grodnie i jego działalność w ostatnim okresie walki o niepodległość Polski	117
2. Harcerze grodzieńscy w walce o umocnienie niepodległości Polski i jej granice w latach 1918–1920	125

Rozdział III

SŁUŻBA BOGU, POLSCE I BLIŹNIM: HARCERSTWO GRODZIŃSKIE W II RZECZPOSPOLITEJ (1921–1939)

1. Powstanie hufców męskiego i żeńskiego w Grodnie oraz metodyczna praca i szkolenie kadr harcerskich	167
2. „Pełnić służbę Bogu i Polsce”. Realizacja wychowania harcerskiego w hufcach grodzieńskich i w Kole Przyjaciół Harcerstwa oraz harcerska służba społeczeństwu	200
3. Harce, wycieczki, obozowych przeżyć moc! Udział grodzieńskich środowisk harcerskich w obozach i zlotach oraz ich efekty metodyczne	234
4. Pogotowie Harcerskie i przygotowania obronne miasta	247

Rozdział IV

HARCERSTWO POLSKIE W GRODNIE W OKRESIE PIERWSZEJ OKUPACJI SOWIECKIEJ (1939–1941)

1. Udział harcerzy i harcerek grodzieńskich w obronie miasta przed Armią Czerwoną we wrześniu 1939 r.	257
2. Sytuacja społeczno-polityczna i ekonomiczna na ziemi grodzieńskiej pod rządami sowieckimi	292
3. Formy polskiego oporu przeciwko okupacji sowieckiej w latach 1939–1941	309

Rozdział V

DZIAŁANIA GRODZIŃSKIEGO HUFCA SZARYCH SZEREGÓW W LATACH 1941–1944

1. Okoliczności powstania Hufca Szarych Szeregów w Grodnie pod okupacją niemiecką. Działalność w organizacji „Wachlarz”	343
--	-----

SPIS TREŚCI

2. Działalność Szarych Szeregów w Grodnie po likwidacji IV odcinka „Wachlarza”	355
3. Akcja szkoleniowa Hufca Szarych Szeregów w Grodnie	362
4. Inspektorat Grodzieński Armii Krajowej i jego okupacyjne losy a Szare Szeregi. Akcje samoobrony, dywersji i sabotażu	364
5. Działania psychologiczne i akcje małego sabotażu podejmowane przez Szare Szeregi w Grodnie przeciw okupantom niemieckim	380
6. Tajne nauczanie w Grodnie w latach okupacji niemieckiej a miejscowe Szare Szeregi	391

Rozdział VI

POWRÓT WŁADZY SOWIECKIEJ DO GRODNA ORAZ LIKWIDACJA

POLSKOŚCI MIASTA I HARCERSTWA	401
1. Zajęcie Grodna przez Armię Czerwoną i polityka władz sowieckich wobec Polaków oraz ich postawy w latach 1944–1948	401
2. Rządy komunistycznego terroru i formy oporu społecznego i zbrojnego wobec okupacji sowieckiej na Grodzieńszczyźnie	410
3. Ekspatriacja ludności polskiej i żydowskiej z Grodzieńszczyzny ...	427
4. Likwidacja szkolnictwa polskiego przez władze Białoruskiej SRR w latach 1944–1948	435

Rozdział VII

TRUDNY POWRÓT HARCERSTWA POLSKIEGO NA GRODZIENSZCZYNĘ

I JEGO DZIAŁALNOŚĆ WYCHOWAWCZA WŚRÓD MŁODZIEŻY POLSKIEJ W LATACH 1989–2021	449
1. Okoliczności polskiego odrodzenia narodowego w Białoruskiej SRR	449
2. Odrodzenie harcerstwa polskiego w ZSRS i krajach Europy Środkowo-Wschodniej jako motywacja do jego reaktywowania na Białorusi	457
3. Reaktywowanie działalności harcerstwa polskiego w Grodnie i jego działalność w latach 1989–2005	468
4. Działalność środowiska Republikańskiego Społecznego Zjednoczenia „Harcerstwo” w Grodnie po 2005 r.	495

SPIS TREŚCI

5. Stosunek władz białoruskich do Republikańskiego Społecznego Zjednoczenia „Harcerstwo” w kontekście relacji z Polską po kryzysie Związku Polaków na Białorusi (2005–2020)	509
6. Likwidacja Republikańskiego Społecznego Zjednoczenia „Harcerstwo”	523
ZAKOŃCZENIE	537
WYKAZ WAŻNIEJSZYCH SKRÓTÓW	543
BIBLIOGRAFIA	545
SUMMARY. POLISH SCOUTING IN THE GRODNO REGION	573
INDEKS OSOBOWY	577
INDEKS GEOGRAFICZNY	599

WSTĘP

UWAGI WPROWADZAJĄCE

Historia harcerstwa polskiego sięga 1911 r., gdy ziemie polskie znajdowały się pod zaborami. Po zakończeniu kursu skautmistrzowskiego przez przyszłych instruktorów harcerskich we Lwowie, w maju 1911 r. powstały tam cztery pierwsze drużyny skautowe, a do wybuchu I wojny światowej ruch skautowy (harcerski) objął już całość ziem polskich, w tym Ziemię Zabrane, których częścią było Grodno i Grodzieńszczyzna.

Działalność harcerstwa na trwałe wpisała się w pamięć lokalnej społeczności. Ruch harcerski był obecny na Grodzieńszczyźnie w latach 1917–1939, tj. od chwili powstania pierwszej drużyny do tragicznego września 1939 r. i bohaterskiej obrony Grodna przed nacierającą Armią Czerwoną. Pod okupacją sowiecką w latach 1939–1941 harcerze nie mieli możliwości podjęcia działalności podziemnej i dopiero w okresie okupacji niemieckiej, w latach 1941–1944, powstały lokalne struktury Szarych Szeregów i Związku Koniczyn / Bądź Gotów, które współpracowały ze Związkiem Walki Zbrojnej (ZWZ) / Armią Krajową (AK) w walce z wrogiem, m.in. w ramach akcji dywersyjnej „Wachlarz”.

Po ponownym zajęciu Grodna i ziemi grodzieńskiej przez Armię Czerwoną i NKWD władze sowieckiej Białorusi zaczęły zwalczać wszelkie przejawy polskości, w tym również szkoły i organizacje polskie. W tej sytuacji, w obawie przed aresztowaniem i deportacją w głąb ZSRS, kadra instruktorska grodzieńskich Szarych Szeregów ewakuowała się do Polski, a w 1948 r. władze sowieckie zlikwidowały ostatnią szkołę polską w Grodnie, rozpoczynając planową

rusyfikację i sowietyzację Polaków mieszkających na Białorusi. Politykę tę wspierały centralne władze ZSRS, a władze Białoruskiej SRR realizowały ten kurs wobec polskiej diaspory do początku lat 90. XX w.

Po rozpadzie Związku Sowieckiego i powstaniu Republiki Białorusi okazało się, że w państwie tym mieszka jedna z większych grup Polaków poza granicami Polski, a głównym skupiskiem ludności polskiej jest Grodno i teren obwodu grodzieńskiego. Na jego terenie żyje ok. 70% Polaków. Według oficjalnych danych na Białorusi zamieszkuje 396 tys. osób polskiego pochodzenia, zgodnie zaś z nieoficjalnymi szacunkami liczba ta jest znacznie większa. Wśród nich 13,3% uznaje język polski za swój język ojczysty (na Litwie – 84,8%, na Ukrainie – 12,5%). Polacy stanowią trzecią pod względem liczebności grupę narodową po Białorusinach i Rosjanach, ok. 3,9% ogółu populacji, ale jej rozmieszczenie jest jednak nierównomierne. Najwięcej Polaków (ok. 294 tys.) mieszka na Grodzieńszczyźnie, co stanowi 24,8% wszystkich mieszkańców obwodu, w samym Grodnie zaś jest ich ok. 65 tys.¹ Większe skupiska ludności polskiej występują również w obwodach brzeskim i mińskim, w rejonie brasławskim i obwodzie witebskim. Pochodzenie osób deklarujących przynależność do narodu polskiego jest miejscowe i w dużej mierze uzależnione od przywiązania do „małej ojczyzny”. Ludzie młodzi, o polskich korzeniach, najczęściej migrują do miast w poszukiwaniu pracy i lepszych perspektyw, czego efektem jest postępujące wynarodowienie oraz zanik więzi z językiem, kulturą i tradycją polską.

Wśród Polaków na Białorusi występuje niewielka grupa inteligencji, zdolna świadomie zadeklarować narodowość polską. Na Grodzieńszczyźnie jest sporo

.....

¹ J. Rychlik, *Realizacja praw mniejszości białoruskiej w Polsce i mniejszości polskiej na Białorusi*, [w:] *Dziedzictwo pogranicza. Realizacja praw mniejszości polskiej na Litwie, Białorusi, Ukrainie i w Czechach oraz mniejszości białoruskiej, litewskiej, ukraińskiej i czeskiej w Polsce*, red. D. Górecki, Łódź 2013, s. 129. Z kolei Klaudia Soboń podaje liczbę 294 549 osób narodowości polskiej według stanu z 2009 r. Zob. K. Soboń, *Świadectwa polskiej kultury na Białorusi*, „Studia Interkulturowe Europy Środkowo-Wschodniej” t. 10, 2017, s. 38; por. P. Eberhardt, *Liczebność ludności polskiej na Białorusi na przełomie XX i XXI wieku według danych spisowych*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny” t. 39, 2013, nr 2 (148), s. 132 (tab. 5).

WSTĘP

ludzi wykształconych, mających tytuły naukowe, ale tylko nieznaczna część z nich uczestniczy w życiu mniejszości polskiej. Charakter skupisk polskich w obwodzie mińskim jest inny niż na Grodzieńszczyźnie i w rejonie brzeskim, co wynika m.in. z faktu, że tylko nieznaczna część tych ziem znajdowała się w obrębie granic państwa polskiego w okresie międzywojennym. Z kolei we wschodniej Białorusi Polacy mieszkają głównie w Borysowie, Witebsku i Mohylewie. Mniejsze grupy występują również na Homelszczyźnie – w okolicach Lelczyc. W większości są to potomkowie Polaków, którzy na przestrzeni XIX i XX w. osiedlili się na tych obszarach. Ich stan świadomości narodowej jest bardzo zróżnicowany, w większości wypadków pozostają oni obojętni na sprawy polskie. Przyczyna leży w uwarunkowaniach historycznych, takich jak okresy prześladowań czy procesy wynaradawiania realizowane na masową skalę przez władze carskie i sowieckie².

CEL, PRZEDMIOT I ZAKRES BADAŃ

Tematem niniejszej monografii są dzieje harcerstwa na Grodzieńszczyźnie. Badaniami objęto Grodno i jego okolice. Historycznie były to obszary byłego Ober-Ostu (1915–1919), II Rzeczypospolitej (1919/1920–1939), Białoruskiej SRR (1939–1941, 1944–1991), Komisariatu Generalnego Białoruś (1941–1944) i Republiki Białorusi po 1991 r.

Celem opracowania jest przedstawienie historii harcerstwa polskiego w Grodnie wobec przeobrażeń historyczno-społeczno-geopolitycznych i ustrojowych w omawianym okresie. Przedmiotem badań są zmieniające się struktury, kadra szkoleniowa i członkowie polskich organizacji harcerskich, działających w omawianym okresie. Postawiono następującą hipotezę badawczą: „Powstanie i działalność harcerstwa polskiego w Grodnie w latach 1917–1944 oraz 1989–2021 wpłynęła pozytywnie na społeczność polską (jak i częściowo

.....

² J. Gajdel, *Liczba i rozmieszczenie Polaków na Białorusi radzieckiej w świetle powszechnych spisów ludności w okresie międzywojennym*, [w:] *Problemy świadomości narodowej ludności polskiej na Białorusi. Związek Polaków na Białorusi*, red. E. Skroboczek, Grodno 2003, s. 163-178.

również białoruską) Grodna i okolic, ponieważ organizacje harcerskie wychowywały swoich członków na dobrych i uczynnych ludzi. Chciano zapewnić II Rzeczypospolitej prawych i sumiennych obywateli. Starania te przyniosły owoce w okresie okupacji sowieckiej (obrona Grodna we wrześniu 1939 r.) i niemieckiej (walka o niepodległość Polski i powrót Grodna w jej granice, tajne nauczanie). Po odrodzeniu harcerstwa w Białoruskiej SRR, a następnie w Republice Białorusi, w drużynach harcerskich prowadzono pracę formacyjno-wychowawczą, której celem było wychowanie dobrego człowieka, Polaka, obywatela państwa białoruskiego. Działalność ta nie ustała mimo represji ze strony prorosyjskiego reżimu Łukaszenki, który obawiał się społeczeństwa obywatelskiego i systemu demokratycznego”.

Problem badawczy został ujęty w formie pytań, na które autor zamierza odpowiedzieć, a dotyczą one następujących kwestii:

1. Jakie uwarunkowania historyczne przyczyniły się do powstania harcerstwa na Grodzieńszczyźnie i jakie czynniki zadecydowały o tak prężnym jego rozwoju?
2. Jakie były główne etapy historii harcerstwa w okresie II Rzeczypospolitej w zakresie walki o niepodległość i jej utrzymanie oraz służby społecznej (1919/1920–1939)? Jakie były formy i metody jego działalności?
3. Jakie czynniki zadecydowały o niepodjęciu przez Szare Szeregi działalności konspiracyjnej w Grodnie w warunkach okupacji sowieckiej (1939–1941, po 1944 r.) i rozpoczęciu jej dopiero podczas okupacji niemieckiej (1941–1944)?
4. W jakich warunkach znalazło się harcerstwo wraz z całą społecznością polską po powrocie władz sowieckich na Grodzieńszczyznę w 1944 r.? Jaką politykę przyjęły władze ZSRS i Białoruskiej SRR wobec ludności polskiej, jakie były jej główne determinanty i skutki?
5. W jakich okolicznościach nastąpiło polskie odrodzenie narodowe na Białorusi i reaktywowanie działalności harcerstwa polskiego na Grodzieńszczyźnie po 1989 r.?
6. Jak wyglądała służba społeczna i praca wychowawcza harcerstwa na Białorusi sowieckiej (1989–1991) oraz w Republice Białorusi, powstałej po rozpadzie ZSRS (1991–2021)?
7. Jak kształtował się stosunek władz polskich i białoruskich do organizacji harcerskich na Białorusi w latach 1989–2021 i w jakim kierunku ewoluował?

8. Jakie czynniki wpłynęły na decyzję władz białoruskich w kwestii delegalizacji Republikańskiego Społecznego Zjednoczenia „Harcerstwo” (RSZH) w październiku 2021 r. w ramach likwidacji organizacji pozarządowych?

Wybór tematyki nie był przypadkowy, ponieważ w polskiej historiografii brakuje podobnego opracowania, a nieliczne istniejące publikacje dotyczą głównie historii Grodna i ziemi grodzieńskiej, a nie historii harcerstwa na tych terenach. Na decyzję o przygotowaniu niniejszej monografii wpłynęły również względy osobiste autora – część jego rodziny pochodzi właśnie z Grodzieńszczyzny. Zanim przejdziemy do odpowiedzi na powyższe pytania, należy przedstawić stan dotychczasowych badań.

STAN BADAŃ NAD HARCERSTWEM GRODZIŃSKIM W KONTEKŚCIE HISTORYCZNYM I GEOPOLITYCZNYM

Dotychczas nie ukazało się w Polsce kompleksowe opracowanie poświęcone historii harcerstwa w Grodnie. Ze względów geopolitycznych badania tego tematu można było podjąć dopiero po upadku komunizmu w państwach satelickich Związku Sowieckiego w 1989 r., jak i po jego rozpadzie w grudniu 1991 r. Dziejów harcerstwa dotyczy wiele opracowań. W okresie zależności Polski i innych państw Europy Środkowo-Wschodniej od ZSRS wydawano je w Europie Zachodniej, USA i Kanadzie, a po 1989 r. w państwach, w których reżimy komunistyczne przestały już stać temu na przeszkodzie.

Temat harcerstwa na Kresach Wschodnich poruszali m.in. Antoni Wasilewski, który przedstawił historię Wileńskiej Chorągwi Harcerzy³, oraz Irene Kozimała, której analogiczne opracowanie dotyczy Lwowskiej Chorągwi Harcerzy⁴. O harcerstwie żeńskim na Kresach pisała również Anna Zawadzka⁵, która nie ujęła jednak w swoim dziele Białostockiej Chorągwi Harcerki.

.....

³ A. Wasilewski, *Zarys dziejów Wileńskiej Chorągwi Harcerzy. Czarna Trzynastka Wileńska*, Wilno–Warszawa 2008, *Harcerska Biblioteka Kresowa*, t. 1.

⁴ I. Kozimała, *Lwowska Chorągiew Harcerzy ZHP w latach 1921–1939*, Przemyśl 2007.

⁵ A. Zawadzka, *Harcerstwo żeńskie na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej 1911–1945*, Warszawa 1999.

W kontekście dziejów harcerstwa kresowego osadził swe wspomnienia jeden z harcerzy grodzieńskich, Jan Siemiński, a ich lektura stała się dla autora niniejszej monografii asumptem do jej napisania⁶. Z innych prac dotyczących Grodna trzeba wspomnieć te autorstwa Kazimierza Kułakowskiego⁷, Grzegorza Łukomskiego⁸, Stefana Witolda Wojstomskiego⁹ czy Lecha Wyszczelskiego¹⁰. Ukazały się też publikacje na temat udziału harcerzy i harcerek w obronie Grodna we wrześniu 1939 r., jak i ich późniejszych losów po zakończeniu walk. Należą do nich np. opracowania Grzegorza Baziura¹¹, Bernadetty

.....

⁶ J. Siemiński, *Grodno walczące. Wspomnienia harcerza*, Białystok 1992, Biblioteka Pamięci i Myśli, t. 4; idem, *Przysłiśmy, żeby was wyzwolić. Wspomnienia z Grodna i Stanisławowa (1939–1944)*, oprac. A. Dobroński, Białystok 1992, Monografie – Muzeum Wojska w Białymstoku.

⁷ K. Kułakowski, *Harcerstwo na Białostocczyźnie*, Białystok 1995.

⁸ G. Łukomski, *Niepodległościowa działalność skautingu na kresach północno-wschodnich 1914–1920*, „Mars. Problematyka i historia wojskowości. Studia i materiały” t. 4, 1996, s. 21–28; G. Łukomski, B. Polak, *W obronie Wilna, Grodna i Mińska. Front litewsko-białoruski w wojnie polsko-bolszewickiej 1918–1920*, Koszalin–Warszawa 1994; G. Łukomski, R.E. Stolarski, *Walka o Wilno. Z dziejów samoobrony Litwy i Białorusi 1918–1919*, Warszawa 1994, Biblioteka „Marsa”.

⁹ S.W. Wojstomski, *Naprzód skauci. Harcerze w bojach 1914–1921*, Londyn 1968, Biblioteka Harcerska, t. 25.

¹⁰ L. Wyszczelski, *Za Niemen, hen precz... Ostatnia kampania 1920 r.*, „Polska Zbrojna” 1993, nr 192, s. 5; idem, *Operacja niemieńska 1920 roku*, Warszawa 2003.

¹¹ G. Baziur, *Grodzieńszczyzna jesienią 1939 r.*, „Białostocczyzna” 1996, nr 4, s. 75–89; idem, *Piłsudczycy, narodowcy i partie lewicowe wobec ideałów wychowawczych polskiego harcerstwa w latach 1911–1939*, [w:] *Religia, polityka, naród. Studia nad współczesną myślą polityczną*, red. R. Łętocha, Kraków 2010, s. 127–152; *Idealy wychowawcze i myśl polityczna harcerstwa polskiego. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej z okazji 100-lecia harcerstwa w Polsce*, red. G. Baziur, Oświęcim 2011, Publikacje Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Oświęcimiu, t. 15; idem, *Skaut rosyjski i harcerstwo polskie w Rosji wobec ideologii komunistycznej na przykładzie postaw życiowych oraz działalności harcerskiej Olega Pantuchowa i Henryka Glassa*, [w:] *Idealy wychowawcze i myśl polityczna...*, s. 127–152; idem, *Miedzy internacjonalizmem a wielkomadziaryzmem. Geopolityka światowej rewolucji a obszar węgiersko-słowacki w latach 1918–1920 w świetle źródeł polskiej proweniencji i polskiej historiografii*, Częstochowa 2014; idem, *„Divide et impera”. Polsko-białoruski konflikt narodowościowy wokół Związku Polaków na Białorusi*, „Europa Środkowa / Central Europe” t. 5, 2016, s. 214–224; idem, *Komunistyczna Partia Polski i Partia „Zmiana” jako ośrodki sowieckiej i rosyjskiej dywersji i agentury wpływu w II i III Rzeczypospolitej*, „Przegląd Geopolityczny” t. 18, 2016, s. 149–161;

Gronek¹², Czesława Grzelaka, który jako historyk wojskowości pisał o obro-
nie miasta w 1939 r.¹³, Adama Sudoła¹⁴ czy Ryszarda Szawłowskiego (ps. Ka-
rol Liszewski)¹⁵, kwestię pierwszych form oporu polskiego omówił natomiast
Władysław Żarski-Zajdler¹⁶.

Polityki oświatowej prowadzonej przez okupanta sowieckiego, następnie
niemieckiego, a potem przez władze sowieckie po 1944 r. i wreszcie w latach

.....
i d e m, *Działalność ukraińskiej organizacji skautowej „Plast” w II Rzeczypospolitej a Kościół
greckokatolicki (1918–1930)*, [w:] *Gréckokatolicka cirkev na Slovensku vo svetle výročí
IV*, ed. J. Coranič, Prešov 2016, s. 125-142; i d e m, *„Śmierć polskim panom!”: klaso-
wa mowa nienawiści i komunistyczne zbrodnie wojenne na Ziemi Grodzieńskiej w 1939 r.*,
[w:] *Naruszenia praw człowieka we współczesnym świecie*, red. M. Malczyńska-Biały,
K. Żarna, Rzeszów 2018, s. 263-286; i d e m, *Działalność harcerska w Grodnie w latach
1921–1939*, „Krakowski Rocznik Historii Harcerstwa” t. 18, 2022, s. 5-22.

¹² B. Gronek, *Początki konspiracji antysowieckiej na terenie „Zachodniej Białorusi” (wrzesień
1939–lipiec 1940) w świetle dokumentów NKWD*, [w:] *Europa nieprovincialna: prze-
miany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej (Białoruś, Litwa, Łotwa, Ukraina,
wschodnie pogranicze III Rzeczypospolitej Polskiej) w latach 1772–1999 / Non-provincial
Europe: Changes on the Eastern Territories of the Former Polish Republic (Belarus, Latvia,
Lithuania, Ukraine, Eastern Borderland of the III Republic) in 1771–1999*, red. K. Jasie-
wicz, Warszawa 1999, s. 696-719.

¹³ C. Grzelak, *Grodno 1939*, Warszawa 1990; i d e m, *Dziennik sowieckiej agresji. Wrze-
sień 1939*, Warszawa 1994; i d e m, *Plonące Kresy. Wilno–Grodno–Kodziowce 1939: bitwa
z Armią Czerwoną na północno-wschodnich terenach Rzeczypospolitej*, Warszawa 2013.

¹⁴ *Jak Polska nie mogła być Polską. Kulisy IV rozbioru*, tłum. tekstu stenogramu na jęz. pol.
A. Sudoł, Bydgoszcz–Toruń 1993; A. Sudoł, *Wpływ decyzji Biura Politycznego
Wszystchwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików) z 1 października 1939 roku na lo-
sy Polaków z Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej*, [w:] *Przeszłość, teraźniejszość i przy-
szłość Polaków na Wschodzie. Konferencja naukowa 8-9 maja 2001 r. w Gorzowie Wlkp.*,
red. M. Szczerbiński, T. Wolsza, Gorzów Wielkopolski 2001, s. 77-89. *Prace Na-
ukowe Światowej Rady Badań nad Polonią*, t. 7.

¹⁵ R. Szawłowski, *Wojna polsko-sowiecka 1939. Tło polityczne, prawnomiędzynarodowe
i psychologiczne. Agresja sowiecka i polska obrona. Sowieckie zbrodnie wojenne i przeciw
ludźkości oraz zbrodnie ukraińskie i białoruskie*, t. 1: *Monografia*, Warszawa 1997; t. 2:
Dokumenty, Warszawa 1997.

¹⁶ Wojskowy Instytut Historyczny (dalej: WIH), WIH, III/50/33, Władysław Żarski-
-Zajdler, *Początki konspiracji na ziemi białostockiej*, t. 3, k. 3-4; WIH, III/50/33,
Władysław Żarski-Zajdler, *Ruch oporu na Białostocczyźnie*, t. 3, k. 3-4; WIH,
III/50/33a, Władysław Żarski-Zajdler, *Armia Krajowa. Referaty i opracowa-
nia*, k. 15.

1989–2001 dotyczy interesująca praca autorstwa Agnieszki Grędzik-Radziak¹⁷, a wśród starszych publikacji cenny jest artykuł Marii Kolendo¹⁸. Obie autor-ki wykorzystały w swych badaniach materiały źródłowe oraz bogatą literaturę przedmiotu. Istnieją również opracowania dotyczące dziejów harcerstwa grodzieńskiego w okresie okupacji niemieckiej w latach 1941–1944. Należy tu wspomnieć takich autorów jak Cezary Chlebowski¹⁹, Tomasz Łabuszewski²⁰, ponownie Jan Siemiński²¹ oraz Maciej Żuczkowski²².

Po ponownym zajęciu Grodna przez wojska sowieckie 16 lipca 1944 r. znaczna część kadry hufca Szarych Szeregów wyjechała z rodzinami za linię Curzona, do obwodu białostockiego, który został włączony do Polski. Przeciw polityce władz sowieckich narastał zbrojny i polityczny opór ze strony polskich mieszkańców Grodzieńszczyzny. Temat ten omówili wspomniany Tomasz Łabuszewski i Kazimierz Krajewski²³ oraz Henryk Piskuno-

.....

¹⁷ A. Grędzik-Radziak, *Nauczyciele z ziem północno-wschodnich II Rzeczypospolitej – ofiary zbrodni sowieckich w latach 1939–1941. Deportowani, uwięzieni, zamordowani, rozstrzelani*, Kielce 2006; eadem, *Oświata i szkolnictwo polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej i współczesnej Białorusi 1939–2001*, Toruń 2007.

¹⁸ M. Kolendo, *Tajne nauczanie w byłych powiatach wołkowyskim i grodzieńskim w latach okupacji hitlerowskiej (1941–1944)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1974, nr 3, s. 279-413.

¹⁹ C. Chlebowski, *Zagłada IV odcinka*, Warszawa 1987; idem, „Wachlarz”. *Monografia wydzielonej organizacji dywersyjnej Armii Krajowej, wrzesień 1941 – marzec 1943*, Warszawa 1990.

²⁰ T. Łabuszewski, *Poakowskie oddziały partyzanckie w byłym Inspektoracie Grodzieńskim AK–AKO–WiN 1945–1950*, [w:] *Europa nieprowincjonalna...*, s. 806-824; idem, *Wielka wyspa w Obwodzie AK Grodno Prawy Niemen*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” t. 2, 2002, nr 8-9, s. 65-71; *Ostatni leśni 1948–1953*, red. T. Łabuszewski, Warszawa 2003, *Konferencje*, t. 13; idem, *Kresowi straceńcy. Sylwetki dowódców grodzieńskiej AK po 1944 r.*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” t. 4, 2004, nr 12 (47), s. 51-59; idem, *Grodzieński WiN*, „Biuletyn IPN” t. 8, 2008, nr 1-2 (84-85), s. 64-70.

²¹ J. Siemiński, *Grodno walczące...*; idem, *Przyszliśmy, żeby was wyzwolić...*

²² M. Żuczkowski, *W czym imieniu?* „Wachlarz” (1941–1943), „Biuletyn IPN” t. 11, 2011, nr 8-9 (129-130), s. 125-132.

²³ K. Krajewski, T. Łabuszewski, *Ewakuacja oddziałów AK z Okręgów Nowogródek i Wilno oraz Inspektoratu Grodzieńskiego Okręgu Białystok przez „linię Curzona” na teren woj. białostockiego w latach 1944–1945*, „Wileński Przekaz” 1995, nr 35, s. 5-21; idem, *Polskie podziemie niepodległościowe na Ziemiach II RP włączonych do ZSRR 1944–1953*, [w:] *Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956*, red. R. Wnuk et al.,

wicz²⁴. Wraz ze stłumieniem oporu zbrojnego władze Białoruskiej SRR w 1948 r. zlikwidowały ostatnią szkołę polską w Grodnie. Od tej pory tamtejsze dzieci uczyły się w szkołach białoruskich i rosyjskich i taka sytuacja trwała do okresu „pierestrojki” sowieckiej, do 1988 r., kiedy ponownie otwarto szkołę z językiem polskim jako wykładowym.

Sprawa harcerstwa w Grodnie i na całej Białorusi powróciła w 1988 r. po powstaniu Polskiego Stowarzyszenia Kulturalno-Oświatowego (PSKO), z którego w czerwcu 1990 r. został utworzony Związek Polaków na Białorusi (ZPB). Przy ZPB funkcjonowały też drużyny harcerskie, które były tam afiliowane do 1997 r. – wtedy powstał na Białorusi Związek Harcerstwa Polskiego (ZHP), a w 1999 r., po zmianach wprowadzonych na żądanie władz białoruskich zmienił nazwę na Republikańskie Społeczne Zjednoczenie „Harcerstwo”. Na temat działalności środowisk polskich, w tym również harcerstwa, na Białorusi ukazało się wiele publikacji i artykułów, zarówno drukiem, jak i w internecie. Są to opracowania Adama Barana²⁵,

.....
Warszawa–Lublin 2007, s. 20-67; e i d e m, *Ostatni obrońcy Kresów Północno-Wschodnich. Armia Krajowa na Wileńszczyźnie, Nowogródzczyźnie, Grodzieńszczyźnie i Polesiu w latach 1944–1945*, „Biuletyn IPN” t. 9, 2009, nr 1-2 (96-97), s. 95-106; K. Krajewski, *Działalność Obwodu AK Szczuczyn-Lida (nr 49/67) w latach 1945–1949*, [w:] *Europa nieprowincjonalna...*, s. 790-805; i d e m, *Partyzantka poakowska na kresach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1946–1953*, [w:] *Ostatni leśni 1948–1953...*, s. 109-119.

²⁴ H. Piskunowicz, *Białostoczczyzna w okresie okupacji. Zagadnienia węzłowe*, [w:] *Dzieje polskiego podziemia na Białostoczczyźnie 1939–1956. Materiały z sesji naukowej 24 kwietnia 1992 w Instytucie Studiów Politycznych PAN*, red. M. Giżejewska, Toruń 1992, s. 8-18; i d e m, *Zwalczanie przez NKWD i NKGB polskiego podziemia na kresach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej*, [w:] *Wojna domowa czy nowa okupacja? Polska po roku 1944*, red. A. Ajnenkiel, Wrocław 1998, s. 55-84.

²⁵ A. Baran, *Harcerska alternatywa. ZHR w latach 1989–1990*, Warszawa 2000; i d e m, *Niezależne organizacje harcerskie w PRL w służbie Polakom na Wschodzie (1985–1990)*, [w:] *Przeszłość, teraźniejszość i przyszłość...*, s. 345-364; i d e m, *Walka o kształt harcerstwa w Polsce. Niepokorni i niezależni*, Warszawa 2007; i d e m, *Od pierestrojki do Karty Polaka. Środowiska i organizacje polskiego harcerstwa na terenie ZSRR i po jego rozpadzie*, Warszawa 2014; i d e m, *„Z KGB na karku”. Rola Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej w odrodzeniu i tworzeniu harcerskich środowisk i organizacji wśród Polaków w zachodnich republikach ZSRR oraz jego „służba na pograniczu kultur” (1989–1991)*, [w:] *Życie na przekór. Młodzieżowa kontestacja systemu w ostatniej dekadzie PRL – nowe tropy i pytania badawcze*, red. B. Noszczak, Warszawa 2016, s. 423-429.

Książka opisuje historię harcerstwa polskiego na ziemi grodzieńskiej, chociaż wydarzenia dotyczą głównie Grodna. Celem opracowania jest omówienie dziejów harcerstwa polskiego w Grodnie na tle zmieniających się uwarunkowań historyczno-społeczno-geopolitycznych i ustrojowych.

Praca ma charakter nowatorski – Autor dotarł do stosunkowo mało znanych dokumentów źródłowych, m.in. z Archiwum Obwodowego w Grodnie, które do tej pory nie były brane pod uwagę w opracowaniach naukowych. Ponadto prowadził badania w zasobach akt i tekstów, które nie zostały jeszcze opracowane, a dotyczą np. działań Referatu „Wschód” Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej, oraz posłużył się dokumentami Archiwum Związku Harcerstwa Polskiego. Dzięki tym badaniom udało się pokazać nowe fakty dotyczące działalności harcerstwa na Grodzieńszczyźnie. Praca tym samym przyczynia się do przynajmniej częściowej likwidacji białych plam w historii harcerstwa polskiego na dawnych Kresach Wschodnich RP.

Małopolska Uczelnia Państwowa
im. rotmistrza Witolda Pileckiego
w Oświęcimiu

Ministerstwo
Edukacji i Nauki

Doskonała
Nauka

<https://akademicka.pl>

ISBN 978-83-8368-039-2

